

К72

3301-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

КОСТРЮКОВ Сергій Володимирович

УДК 141.7: [130.2+316.462](043.3)

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУРИ ТА ВЛАДИ В
ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
(СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2011

НБ НПУ

100132605

8160

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Муляр Володимир Ілліч,
Житомирський державний
технологічний університет,
завідувач кафедри гуманітарних наук.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
Богданов Володимир Семенович,
Черкаський навчальний центр Одеської
національної юридичної академії, директор;

доктор філософських наук, професор
Вікторов Віктор Григорович,
Дніпропетровський регіональний інститут
державного управління Національної академії
державного управління при Президентові
України, завідувач кафедри філософії,
соціології державного управління;

доктор філософських наук, доцент
Андрущенко Тетяна Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри етики та естетики.

Захист відбудеться 01 грудня 2011 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 25 жовтня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Влада і культура завжди були предметом особливої уваги з боку людей і суспільства. Це зумовлено, безсумнівно, тим винятковим місцем, яке протягом всієї людської історії займали ці явища. Влада – явище, без якого взагалі важко уявити життєдіяльність людини на будь-якому рівні її колективності. Адже вона (влада) в самому простому і зрозумілому її смислі – це вплив, спричинений на інших. Зважаючи на те, що людина – це істота суспільна, відразу задаємося питанням: як можна спільно співіснувати без взаємного впливу? Очевидно, що ніяк.

З іншого боку, влада – феномен, що має надзвичайно складну структуру, вона внутрішньо-суперечлива, часом внутрішньо антагоністична. Ця її сутність – результат розвитку людської історії, в процесі якої, як відомо, відбувалася і до сьогодні відбувається диференціація надскладного суспільного буття. В цьому процесі чітко вирізнялися найрізноманітніші грані влади – від індивідуальних її форм до державних, політичних. І чим швидше і повніше відбувалася така диференціація, тим яснішим ставав один простий факт: роль влади в житті людей ледь не виняткова. Тому що в житті сучасної людини без влади фактично нічого не відбувається: не працюють комунальні служби, міський чи міжміський транспорт, не реєструються народжені чи вмерлі або ті, що бажають шлюбу, не працюють дитячі садки, школи та інші державні навчальні заклади, не організоване життя територіальних громад, цілої країни, ніщо не організовано. Останнє є найсуттєвішим. Тому що будь-яка влада, особливо на тих рівнях, де функціонують спільності людей – це завжди питання організації такого функціонування. Організації ефективної чи неефективної, з певним злим смислом чи добрим, швидкої чи повільної – це питання в даному випадку не має значення. Значення має лише те, що природа влади завжди реалізується в явищі організації спільного життя людей, звідси – особлива увага до влади з боку людей.

Культура також має винятковий характер і займає особливе місце в житті суспільства. Вже з перших своїх кроків людство надавало культурі особливого значення. Саме тим, що поряд з намаганням вижити в складних умовах все ж знаходило час для, наприклад, наскельних малюнків, ритуальних танців, пошиття гарного одягу тощо. З розвитком історії, в процесі суспільної диференціації культура так само, як і влада «виявляла» свої все нові і нові грані. Поступово вона переросла свої вузькоспецифічні рамки і стала віддзеркаленням людського смислу у будь-якій сфері діяльності. Саме тоді з'явилася культура виробництва, культура техніки, культура технологій, культура бізнесу тощо. На сьогодні культура у будь-якому розумінні – це неосяжна і наймозаїчніша кладова людського буття. Тому сучасна цивілізована людина без будь-якого здивування готова сприйняти найекзотичніші зразки світової культури. Це відбувається лише тому, що сама культура стала органічною частиною людини, яка не уявляє себе без освоєння всього того, що виробило людство.

Тепер розглянемо взаємодію культури і влади. На перший погляд, це питання не є найгострішою проблемою буття суспільства. Так здається, особливо, якщо звернути увагу на світову історію, яка в більшій своїй мірі демонструє своєрідне безпристрасне ставлення влади до культури і навпаки. Однак досвід сучасних цивілізованих країн Заходу ілюструє дещо інший висновок. А саме той, що в цих країнах держава будує з культурою дуже чіткі, вивірені, оптимально вигідні стосунки. Вона не керує культурою, але і не залишає останню напризволяще. Держава здійснює підтримку культури, при цьому не втручається по-великому у зміст і напрямки розвитку самої культури.

Актуальність прикладу передових держав у відносинах з культурою має неабияке значення для становлення сучасного українства. Як з боку побудови справжньої демократичної держави, так і з боку вираження культури, яка б гідно ввійшла в світовий культурний простір. Проблема загострюється трансформаційним характером української історії: переходом від тоталітарного, багато в чому колоніального минулого до демократично-орієнтованого суспільства, в якому були б закладені базові основи демократії.

Разом з тим, досвід доступної нам історії говорить про те, що руйнація традиційних і впровадження нових способів організації влади завжди містить загрозу соціального хаосу і свавільно-анархічних дій, диктатури. Завжди знаходяться сили, групи людей чи особистості, які збурюють народ, розпалюють пристрасті, спонукають до зіткнення, протистояння, намагаються насильницькими методами «підштовхнути історію». І якими б харизматичними, народними чи близькими до народу вони не здаються, в основі цього процесу свідчить свавілля, нехтування історичними закономірностями, маніпуляція свідомістю та поведінкою мас, використання людей як засобу для досягнення власних владних амбіцій.

Застереженням цим процесам може бути лише культура, досвід історії, знання та відповідальність, якими мають володіти лідери, які започатковують суспільні перетворення. Безвідповідальність і безкультур'я призводять до хаосу, негативні наслідки якого зрештою позначаються на кожній людині, родині, суспільстві загалом. Людина-громадянин, яка ще вчора була твоїм колегою, товаришем, доброзичливим сусідом, або навіть кумом, перетворюється на хижака, який прагне відхопити, відкусити та терміново проковтнути якомога більший шматок від зруйнованої частки загальнонаціонального багатства. Ще більш хижим, нетерпимим, спритним та загрозливим він стає тоді, коли приходить до влади. Період хаосу – це період колосальних випадковостей. Хитрий, спритний і пронирливий пізнає цю істину першим. Він рветься до влади, адже влада створює можливості швидкого збагачення та водночас звільняє від відповідальності. Він нехтує культурою, мораллю, совістю та робить свою чорну справу – керує! – без достатніх для того знань, досвіду, практичних навичок.

Зупинити цей процес може лише висока гуманістична культура. Однак перехідні, трансформаційні суспільства характеризуються розпорошеністю цінностей, норм, орієнтацій, що створює загрозу відходу культури від

гуманістичних, загальнонародських пріоритетів. Можливими стають різноспрямовані «виверти» культурного розвитку, дегуманістичні збочення. Суспільство, провідником якого стає інтелігенція, має покласти цьому край. Представники культури, науки, освіти, духовенства мають заявити про себе перед народом і через демократичне виявлення волі народу витіснити «каліфів на годину» із влади, перейняти на себе владні функції. Взаємодія культури та політичної влади постає в цій ситуації як чинник «окультурення влади» і стабілізації культурного пошуку, інтеграції національних пріоритетів у загальноцивілізаційний потік світової історії.

У вищесказаному можна побачити особливу актуальність дослідження для українського суспільства, що рухається до демократії. Велика та багата українська культура тривалий час була підпорядкована чужій державній владі. Це деформувало її розвиток і, водночас, викликало справедливую непокору – волелюбний потяг до самостійності, незалежності, власної державності. Здобуття державної самостійності змінює соціальний статус національної культури в суспільстві, її ставлення та належність до політичної влади, пріоритети розвитку, соціальне значення. Разом з тим, цей процес вимагає адекватного наукового осмислення.

Ступінь наукової розробки теми. Проблема співвідношення культури і влади різною мірою та з різних точок зору досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, значний пласт літератури, що стосується цієї теми, висвітлює соціокультурні зміни епохального плану, зміни типів влади, соціальних систем як наслідок соціальних революцій. В марксистсько-радянській літературі такі дослідження гуртувалися навколо проблем «культурної революції», «диктатури пролетаріату», «принципу партійності», «виживання у ворожому оточенні», «побудови соціалізму в одній окремо взятій країні», «боротьби двох протилежних систем» тощо. Слідом за К. Марксом, Ф. Енгельсом і В.І. Леніним помітна когорта філософів-марксистів аналізувала цю проблематику через призму класового підходу, настанови щодо занепаду культури при капіталізмі та її розквіту в соціалістичному суспільстві. На їх думку, протилежні системи життєдіяльності влади зумовлюють різні долі культури та відповідно – різне тлумачення її ролі в системі владних відносин.

Історичний досвід виокремив досить помітну частку ілюзорності в таких роздумах і теоретичних побудовах. Історія рухається іншими шляхами. Влада та культура не вкладаються у «прокрустове ложе», підготовлене для них марксистською доктриною. Разом із тим, ця доктрина містить значний потенціал гуманізму, зокрема щодо ролі культури в подоланні відчуження, руйнації системи влади, заснованої на експлуатації людини людиною, формування нової системи влади, яка б уникала гострих суспільних суперечностей та антагонізмів. Основні підходи марксистської доктрини будуть проаналізовані дещо пізніше. Ми лише зазначаємо, що не відсторонюємо її від нашого пошуку, а аналізуємо критично з позицій сучасних наукових надбань і практичного досвіду цивілізаційного поступу.

Серед західноєвропейських дослідників до цієї тематики зверталися Р. Арон, Т. Адорно, Л. Альтосер, Х. Аренд, З. Бжезинський, Б. Банхофер, Ж. Дерріда, Г. Зіммель, Е. Кассіер, О. Кожев, Л. Коен, Д. Лукач, Г. Маркузе, Ф. фон Гаск, К. Поппер, А. Тойнбі, А. Швейцер, К. Ясперс та ін.

Деякі суттєві сторони проблеми взаємодії культури і політичної влади висвітлювалися під час загальнофілософського дослідження культури, зокрема, у працях таких авторів, як А. Арнольдс, Е. Баллер, С. Бистрицький, М. Гончаренко, В. Іванов, Л. Коган, В. Межуев, Е. Маркарян, Е. Соколов, А. Уледов, В. Шинкарук, О. Яценко та ін. Низку аспектів зазначеної тематики було проаналізовано в частині дослідження духовного життя суспільства, під час вивчення такого явища, як політична культура.

Значні доробки мають роботи, присвячені дослідженню взаємодії культури й ідеології. До них належать публікації таких авторів, як В. Андрущенко, В. Антоненко, Г. Горак, Л. Губерський, П. Гуревич, В. Дзоз, В. Келле, В. Кремень, Ю. Лукін, А. Марков, М. Михальченко, І. Надольний, В. Пазенок, Ж. Тощенко та ін.

У вітчизняній філософсько-політологічній і культурологічній літературі останніх років деякі аспекти зазначеної теми висвітлювалися такими авторами, як В. Бакіров, В. Богданов, І. Бойко, В. Вікторов, В. Дзоз, В. Жадько, В. Мельник, В. Муляр, С. Пролєєв, Ю. Прилюк, А. Толстоухов, Є. Харьковщенко, Ю. Шемшученко та ін.

Перелік імен можна продовжити. Однак аналіз їх публікацій показує, що до тематики взаємодії культури і влади вони звертаються побіжно, в контексті своїх основних досліджень, не роблячи її предметом самостійного теоретичного аналізу. Тому, незважаючи на досить широкий перелік імен, проблема взаємовідносин культури та політичної влади досі залишається вивченою фрагментарно. Жодної публікації, безпосередньо присвяченої цій тематичі, немає. Досить непевними є методологічні засади підходу до цієї теми. Неясними є характеристики культурного рівня перехідного суспільства (критерії, показники) і владних повноважень щодо розвитку культури. Невизначеними є й шляхи та засоби оптимізації цієї проблеми на базі становлення української культури та політичної влади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 р.).

Метою дисертації є актуалізація та соціально-філософська концептуалізація особливостей взаємодії культури та влади в умовах

трансформаційного суспільства, аналіз механізмів такої взаємодії в історично-перехідних типах соціальних систем, зокрема, в суспільстві, що стверджується як демократично-орієнтоване під час подолання суспільних рудиментів тоталітарного спрямування.

Об'єктом дослідження є явища культури і влади та їх взаємодії.

Предметом дослідження є особливості взаємодії культури і влади в трансформаційному суспільстві.

Для досягнення поставленої мети визначимо такі основні дослідницькі завдання:

- уточнити методологічні засади дослідження проблеми взаємодії культури та влади;
- виявити специфіку, умови та особливості розвитку культури тоталітарного суспільства;
- сформулювати методологію визначення та класифікації критеріїв (показників, вимірів) культурного рівня різного типу суспільств, виявити такі критерії (показники, виміри);
- здійснити аналіз чинників, що зумовлюють процес взаємодії культури та політичної влади в демократично-орієнтованому суспільстві;
- вивчити шляхи і засоби оптимізації взаємодії культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві;
- виявити специфіку феномену «культури політичної влади» та його суспільної ролі; обґрунтувати культуру як суттєвий чинник стабілізації влади і виявити основні канали впливу культури на політичну владу в демократично-орієнтованому суспільстві;
- дослідити особливості взаємодії культури та політичної влади в сучасному українському суспільстві;
- здійснити аналіз розгортання гуманітарної політики сучасної України як демократично-орієнтованого суспільства в контексті відродження та розвитку її культури, активізації культурного процесу, входження у світовий культурний контекст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в актуалізації та соціально-філософській концептуалізації особливостей взаємодії культури та влади в умовах трансформаційного суспільства, аналізові механізмів такої взаємодії в історично-перехідних типах соціальних систем, зокрема, в суспільстві, яке стверджується як демократично-орієнтоване під час подолання наслідків тоталітарного минулого.

В результаті дослідження обґрунтовано низку положень, що характеризуються науковою новизною і виносяться на захист:

- показано, що зазначена проблема є недостатньо дослідженою, а тому актуальною не лише у вітчизняній, але й у світовій літературі; нині намітилися лише контури підходів, за якими можна було б розгорнути цілеспрямовані дослідження проблеми взаємодії культури та політичної влади, що, отже, потребує визначення методологічних засад, із позиції яких можна розгорнути вивчення цієї теми науково-реалістичними шляхами, а не ідеологізованим

чином. Означені засади відтворюються через: а) уточнення змісту вихідних та описових понять – «культура» та «влада»; б) визначення сутнісної основи взаємодії самих феноменів, що стоять за цими поняттями; в) визначення залежності їх взаємодії від типу суспільства, в якому вона (взаємодія) здійснюється; культура визначається як кладова людських сил, як поле людських смислів, а тому виступає в якості «соціальної спадковості» суспільства, своєрідного «соціального передавача» людської сутності; влада – це комунікативний процес, в якому люди як його учасники обмінюються своїми силами: знаннями, уміннями, навичками, потребами, інтересами, цілями, вольовим потенціалом тощо; культура і влада – явища, що мають спільну природу – діяльність та людинотворчий, людиномірний характер, які виступають фундаментальною підставою ефективної їх взаємодії, а відповідна методологічна дослідницька позиція є стрижневою в актуалізації та соціально-філософській концептуалізації взаємодії культури і влади;

– доведено, що специфіка культури тоталітарного суспільства полягає в її значному підпорядкуванні політичній владі, яка засобами ідеології зумовлює розвиток культури і спрямовує його у наперед визначене річище; тут має місце процес «ідеологізації культури»; вирватися з обіймів ідеології культура може лише через протистояння, опозицію владі; влада ж, у свою чергу, переслідує вільнодумних різними засобами, аж до фізичного знищення; головною особливістю розвитку культури за тоталітаризму є її внутрішнє роздвоєння: культура постає як один із засобів впливу тоталітаризму на людину та, водночас, перманентно намагається звільнитися від тотальної опіки влади, від домінування принципу «партійності»; непоодинокими в цей час є факти мімікрії культури, її пристосовництво до вимог існуючого режиму, співпраця з ним; зазвичай, це породжує фальш, спонукає до неправди, зради інтересів народу; і хоча нерідко в лоні мімікрованої культури можуть народжуватися шедеври, вони не можуть забезпечити повноту взаємодії народних інтересів і влади, зробити владу виразником гуманістичних цінностей; останнє під силу лише демократії, що утверджується в суспільстві загалом і в Україні, зокрема; показано, що тоталітарний режим згубно впливає на всі сторони життєдіяльності суспільного організму, насамперед на статус людини, зводячи її до ролі звичайного «гвинтика» величезного державного механізму; тоталітарна система може визнавати таланти і здібності людини, однак тільки в професійній галузі, але не в громадянській; тоталітаризм руйнує особистість, індивідуальність будь-якої людини, в тому числі діяча культури;

– обґрунтовано, що визначення і класифікації критеріїв культурного рівня різного типу суспільств здійснюються на аксіологічних засадах – через виявлення ієрархії базових цінностей певного суспільства; при цьому міра культурного втілення базових цінностей суспільства дозволяє виявити і класифікувати також показники їх культурного розвитку. Основним критерієм культурного рівня всіх суспільств є якість життя та місце особистості в суспільстві як найвищої цінності, при цьому форма втілення моральної ідеї дійсної людяності, що панує у цьому суспільстві, є головним показником рівня

розвитку культури, а вивільнення духовних сил людини, її здібностей, ініціативи від зовнішніх чинників і детермінацій та спрямування їх як назовні, так і на саморозвиток, на зміну самих умов людського буття – універсальним вектором розвитку культури для всіх типів суспільств;

– особливості взаємодії культури та політичної влади в демократично-орієнтованому (посттоталітарному) суспільстві зумовлені: а) специфікою переходу від тоталітарного до демократичного способу соціальної організації; б) становленням ринкових відносин і реальної багатопартійності; в) потребою демократичної влади в культурній обґрунтованості своєї легітимності; г) потребою культури у владній підтримці своїх гуманістичних запитів та звершень. Демократично-орієнтоване суспільство характеризується такими головними «культурними вимірами», як поліваріантність культурного розвитку, деструктуралізація та плюралізм культурних цінностей, світоглядна невизначеність творчого пошуку, деідеологізація культурного процесу та запобігання загрозам дегуманізаційних «вивертів» культурного життя суспільства й особи;

– шляхи та засоби оптимізації взаємодії культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві можна визначити лише завдяки осмисленню феномену «влади культури», тобто такого статусу культури, за якого вона не лише впливає на політичну владу, але й бере в ній активну участь. Створюється ситуація, коли не влада (переважно через ідеологію), а культура (переважно через громадську думку) задає суспільству пріоритети, варіанти вибору нормативів, стилю життя, типу соціальної організації. У дослідженні розкривається суперечлива природа феномену, особливості його відображення в політичній сфері життя суспільства, розглядаються можливості переходу в «культуру влади» демократичного спрямування. Однією з обов'язкових умов такого переходу є формування сильної держави, існування якої неможливе без наявності розвиненої «культури влади»;

– провідною ланкою в системі взаємодії культури та політичної влади демократично-орієнтованого суспільства завжди є культура. Її статус як поля людських смислів, як міри людського в людській діяльності, а тому як первинного по відношенню до будь-якої іншої сфери людського буття, в тому числі політики і влади, дають підстави визначати культуру суттєвим чинником стабілізації політичної влади, поглиблення її взаємозв'язку з народом, одним із джерел легітимності влади. У дослідженні розглядаються методологічні підходи до визначення основних каналів впливу культури на владу в українському суспільстві, суперечностей сприйняття політичною владою вимог загальної культурної традиції, особливостей формування дійсної «культури політичної влади» демократичного спрямування; головною тут методологічною засадою є ідея про єдність сутності та існування, про структуру влади та її предметні форми, в яких відображений вплив культури на владу як органічне продовження сутності самої культури та її структури. Базовим каналом такого впливу визначена політична культура, іншими каналами – техніко-технологічний, економічно-матеріальний, соціально-організаційний (через

людські спільноти), суспільно-духовний (через форми людського духу та його організаційні утворення) та символічний;

– особливості взаємодії влади та культури в українському суспільстві зумовлені передусім наявністю історичної традиції розвитку української культури незалежно від влади, а тривалий час і всупереч їй, що зумовило певний ціннісний і смисловий розрив і дистанційованість як визначальні характеристики такої взаємодії. Лише зі здобуттям Україною незалежності виникли умови для вільної взаємодії політичної влади та культури, що, втім, тривалий час штучно гальмувалися внаслідок дотримання українською владою хибного принципу «невтручання» у справи культури. Державна гуманітарна політика незалежної України пережила три періоди свого піднесення: період офіційного визнання пріоритету української культури в контексті утвердження основних атрибутів державності у перші роки незалежності; період становлення інституційної структури забезпечення розвитку української культури у сферах науки, освіти, мистецтва тощо в час розбудови незалежної української держави; період інтенсифікації поширення нових зразків української культури й активної інтеграції української культури у глобальний культурний простір після Помаранчевої революції;

– політична влада демократично-орієнтованого суспільства не лише зацікавлена в культурі, але й толерантно спрямовує її розвиток у загальноцивілізаційне русло гуманістичного розвитку. Механізмом (і засобом) впливу на культуру тут є вже не ідеологія (як відбувалося в тоталітарних суспільствах), а гуманітарна політика. Основним складовими останньої в сучасній Україні є мовна стратегія, освітня політика, система просвітництва, засоби масової інформації, зовнішня культурна стратегія. Головними «больовими точками» в процесі впровадження гуманітарної політики в сучасній Україні є об'єктивні та суб'єктивні. Серед перших – історико-культурні причини; територіальні причини, пов'язані з наявністю дещо різних векторів культурної історії в різних регіонах; серед других – корпоративні інтереси політичних гравців; нездатність українства досягати внутрішньої злагоди тощо.

Методологічні основи дослідження зумовлені багатогранністю внутрішньої структури і зовнішнього виразу як влади і культури самих по собі, так і особливостей їх взаємодії, а тому визначаються підходом, який спирається на принципи об'єктивності, цілісності та системності, а також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Це дозволило забезпечити обґрунтованість та достовірність наукових результатів. Найширшого використання отримав системний метод, який забезпечив розгляд влади та культури, а також їх взаємодії як таких феноменів, які при всій своїй складності, внутрішній суперечливості і навіть антагоністичності є цілісними і структурованими. Це дозволило застосувати логічний метод, за допомогою якого розкрити внутрішні зв'язки, взаємозалежність структурних елементів цілого. Вказану суперечливу природу предмета даного дослідження дозволив проаналізувати діалектичний метод.

Порівняльний метод дав можливість співвіднести явища культури та влади в контексті їх спільної сутності з метою обґрунтування ідеї ефективного взаємозв'язку цих явищ. Історичний метод використовувався при аналізі особливостей розвитку культури та влади в ретроспективі, а також в контексті становлення державної політики сучасної України в галузі культури. Герменевтичний метод забезпечив проникнення в сутність та зміст культури, влади, а також оптимальних умов їх взаємодії в умовах демократично-орієнтованого суспільства.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає, насамперед, в актуалізації та соціально-філософській концептуалізації проблеми особливостей взаємозв'язку культури і влади в трансформаційному суспільстві і в цьому плані є певним внеском у галузі соціальної філософії. Дослідження уточнює методологічні засади аналізу явищ культури та влади, а також їх взаємодії в умовах руху до демократично-орієнтованого суспільства, розкриває специфіку такої взаємодії в тоталітарних суспільствах, формулює методологію визначення критеріїв (вимірів) культурного рівня різного типу суспільств, здійснює аналіз чинників, шляхів і засобів процесу взаємодії культури і влади в українському суспільстві, обґрунтовує стабілізуючу роль культури в становленні української влади, виявляє основні канали впливу культури на владу в контексті сучасної державної політики в галузі культури. Основні положення та висновки дисертації дають можливість ґрунтовніше зрозуміти складність, а тому особливу значущість феномена взаємодії культури та влади, особливо на тлі становлення сучасної української держави.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформульовані в ній положення, ідеї та узагальнення можуть використовуватися для розробки стратегії і тактики реформ, які започатковані новою українською владою загалом; для уточнення основних засад державної гуманітарної політики, особливо державної політики в галузі розвитку культури; в навчальному процесі під час викладання курсів соціальної філософії, філософії історії, політології, культурології, соціології, українознавства, спецкурсів та проблемно орієнтованих курсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Більшість опублікованих праць за темою докторської дисертації (монографія, статті та тези) написані без співавторів. Допоміжні і проміжні завдання дослідження відображено у спільній публікації з Л.М. Панченко «Людинотворча сутність культури та її політична складова», в якій розкрито політичну культуру як складний, динамічний, багаторівневий феномен, що є суспільною цінністю (с. 283-287).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні фактори

розвитку України в умовах глобалізації» (м. Київ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Экономико-правовые аспекты и социальные приоритеты в тенденциях развития системы образования Украины в условиях интеграции в мировую образовательную систему» (м. Харків, 2008); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2008); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (м. Дніпропетровськ, 2008); Всеукраїнській науковій конференції «Релігійний досвід і толерантність» (м. Дніпропетровськ, 2008); Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі XXI століття: пошук стратегічних пріоритетів» (м. Київ, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Тернопіль, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м. Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (м. Київ-Луцьк, 2009); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2010).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження викладено у 23 публікаціях, з них: 1 – одноосібна монографія, 20 – статей у наукових виданнях, визначених ВАК України як фахові з філософії, 1 – стаття в інших наукових виданнях, 1 – тези доповідей на конференції.

Кандидатська дисертація на тему: «Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період» зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти була захищена у 2004 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел (407 позицій). Загальний обсяг роботи становить 401 сторінку, із них 365 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** розкривається значущість теми, обґрунтовуються підстави і необхідність проведення дослідження, стан наукової її розробки в соціальній філософії, визначаються об'єкт і предмет дослідження, його мета та основні дослідницькі завдання, а також формулюються положення наукової новизни, методологія дослідження, його теоретичне і практичне значення, наводяться дані про публікації та апробацію результатів.

Перший розділ – «Концептуальні пріоритети функціональної взаємозалежності культури і влади» – присвячений обґрунтуванню вибору методологічних засад дослідження, актуалізації та соціально-філософської концептуалізації теми. Головне завдання розділу полягає в тому, щоб довести об'єктивну підставу взаємодії культури і влади в будь-якому суспільстві, особливо в трансформаційному, зокрема демократично-орієнтованому. З цієї

метою обраний шлях уточнення змісту висхідних і описових понять «культура» і «влада».

Явище культури аналізується з різних позицій. Мова іде про надзвичайно велику кількість визначень культури, більше 500. Так, за М. Вебером культура – це сукупність духовних символів, що не підпорядковуються жодним утилітарним цілям. Е. Кассіерер подає культуру як форму розумової діяльності, спрямовану на створення і усвідомлення символічних форм. Ж. Марітен основу всього цінного в культурі вбачає в релігії. А. Моль визначає культуру як інтелектуальний аспект шгучного середовища, що створюється людиною під час її життєдіяльності тощо.

Аналізуючи підходи до визначення сутності культури, ми стаємо на позицію, згідно з якою культура постає не як якась часткова сфера суспільного життя, а як суспільство загалом, що розглядається з певної точки зору, саме з боку розвитку людини як суб'єкта діяльності, розкриття властивостей і здібностей людини. В цьому контексті наводиться відома наукова позиція про те, що більшість підходів щодо культури зводяться до трьох: розуміння культури як сукупності матеріальних і духовних надбань людства, які виражають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини; розуміння культури як не тільки результатів людської діяльності, але й самої діяльності; розуміння культури як технологічного принципу діяльності, який надає останній особливої якості.

Особлива увага звертається на визначення культури у вимірі технологічного принципу діяльності. В цьому контексті ми звертаємо увагу на взаємодію людини і культури через механізм опредметнення і розпредметнення. Входячи в людське життя, кожен з нас розпредметнює досвід попередніх поколінь, виражених в культурі. З іншого боку, ми вносимо в цей процес власне «Я» з усіма його індивідуалізованими ознаками: характером, особливостями віку, освіти, родинного та суспільного виховання, власними потребами, інтересами, цілями тощо. В цьому процесі культура постійно переходить із стану «застиглої» культури як сукупності предметних своїх форм (результатів людської діяльності) в стан «живої» культури як сукупності людських сил, що проявляються в процесі власної діяльності.

Таким чином, ми виділяємо кілька зрізів сутності культури. Найперше, культура – це кладова людських сил, поле людських смислів, берегиня всього людського. Другий її зріз пов'язаний із здатністю взаємопереходу із «живих» своїх форм в «предметні», «застиглі». В цьому плані культура виконує виняткову функцію бути своєрідною «соціальною спадковістю» суспільства, виступаючи універсальним механізмом у складному взаємопереході сутнісних сил людини родового та індивідуального рівнів. Культура – це своєрідний, унікальний, притаманний лише людині, «соціальний передавач» людської сутності. Вона – універсальний спосіб успадкування сутнісних сил людства наступними поколіннями в умовах сутнісної неповноти можливостей свого роду, а також дана апіорі будь-кому з нас. Третій зріз розуміння – в її цілісному характері. Незважаючи на те, що культура дуже складна,

багатогранна і багаторівнева, мозаїчна, внутрішньо суперечлива, нерідко аж до антагоністичності, в основі своїй вона єдина і цілісна.

Явище влади розглядається також з різних боків. Наголошується на тому, що більшість авторів до останнього часу розглядали владу з позиції сили. Так, влада подається як контроль над поведінкою інших (Р. Даль); як контроль над свідомістю та діями інших (Г. Моргентау); як перетворення сили (Е. Фромм); як форма підпорядкування і панування (М. Вебер); як спосіб підпорядкування і володарювання (Арістотель) тощо. Разом з тим, зазначається, що силова модель влади уявляє її як односторонній рух від суб'єкта влади до її об'єкта, не враховуючи того, що у відносинах влади нерідко суб'єкт і об'єкт міняються місцями. Це означає, що владна повнота суб'єкта влади фактично залежить від того, наскільки об'єкт влади погоджується з цим або не погоджується. Іншими словами, реальне функціонування владного механізму пов'язане однаково як з діями того, хто здійснює владу, так і з діями того, над ким здійснюється влада. В цьому контексті наводиться думка про те, що «влада – це поняття, в якому всі рівні» (Г.В.Ф. Гегель).

Насправді влада – це комунікативний процес (Т. Болл), під час якого люди обмінюються своїми сутнісними силами – здібностями, знаннями, уміннями, навичками, потребами, інтересами, цілями, волевым потенціалом тощо. Такий обмін – фундаментальна основа людського способу існування, в якому владні відносини – частковий, хоча і дуже важливий, вимір. Влада лише посилює комунікативну природу людського буття, оскільки сама по собі зачіпає в цьому бутті одну з головних граней – людську свободу. Ось чому владні відносини – це завжди відносини, які породжують питання волі і свободи. Як для суб'єкта влади, так і для об'єкта. Фактично ми повинні говорити про легітимацію влади, що і зроблено в роботі. В результаті ми ще раз стверджуємося в думці про владу як процес комунікативний.

Аналіз культури і влади доводить, що хоча ці два явища, на перший, поверхневий погляд є начебто дуже різними, насправді мають спільну природу. Перший її аспект полягає в діяльнісному характері як культури, так і влади. Адже вони – прояв людської сутності з боку способу існування людини. Таким чином, і культура, і влада володіють усіма атрибутами діяльності: об'єктивністю, цілеспрямованістю, перетворювальною силою тощо. З іншого боку, діяльність – суто людське явище і поза людиною не існує. Очевидно, культура і влада, будучи проявом такої діяльності, повинні мати спільне, яке характеризується універсальністю. Цим спільним є феномен людськості, людинотворчості, людиномірності. Культура і влада – це людинотворчі явища, одночасно вони і людиномірні явища. Саме ця їх основа є фундаментальною підставою ефективної взаємодії культури і влади. Така методологічна позиція є стрижнем і самої концепції взаємодії культури і влади. Звідси випливає достатня підстава для актуалізації та соціально-філософської концептуалізації явища взаємодії культури і влади, в тому числі її особливостей в трансформаційному суспільстві. Разом з тим, в розділі зазначається, що в

сучасній Україні ця проблема фактично не актуалізована, як на рівні теоретичного мислення, так і особливо на державному, владному рівні.

Другий розділ – «Специфіка культури тоталітарного суспільства» – висвітлює комплекс проблем, пов'язаних з функціонуванням культури в умовах тоталітарного політичного режиму. Сам тоталітарний режим показаний в своїй сутності, як режим тотальної, всеохоплюючої, безмежної і всепроникаючої влади. Тоталітарний режим означає владу системи, в якій майже все прописано: домінує правило «дозволено лише те, що прописано в законі, а сам закон – це система писаних і неписаних правил поведінки». Головною сутнісною ознакою тоталітаризму визначена ідеократія, як влада ідеї, побудована на міфіві. Останній спирається на минуле (як на прикладі з Італією або Німеччиною) або майбутнє (приклад СРСР), однак ніколи на теперішнє. Логічним продовженням ідеократії є монополія правлячої партії або класу на ідеологію, яка існує фактично в однині, не допускаючи інших ідеологічних міфологем. Панівна ідеологія передбачає поширення позитивної інформації і жорстке дезування інформації про негативні процеси або явища. Це створює певну оптимістичну атмосферу в суспільстві, за рамки якої можна виходити лише з дозволу тієї ж ідеології. Іншими сутнісними ознаками тоталітарного режиму є такі, як зосередження влади в одному центрі; формування і передача державної влади закритими каналами; цілковита регламентація всього життя суспільства і людини; монопольне становище однієї політичної партії, а існування інших є фіктивним; заборона будь-якого вільнодумства і опозиції; відсутність проблеми більшості та меншості; повне декласування суспільства, а тому перетворення його в суспільство атомізованих індивідів. Інтегральним наслідком дії вказаних та інших сутнісних ознак тоталітарного суспільства є фактично повна відсутність функціонування громадянського суспільства і масові форми його функціонування прихованим чином в силу неможливості повністю знищити головний його принцип – принцип приватного інтересу.

У розділі обґрунтовується органічний взаємозв'язок тоталітаризму, людини маси і масової культури. Потрібно зауважити, що найбільш згубним наслідком тоталітарного режиму є послідовне знищення ним основ цивілізованого, відкритого громадянського суспільства шляхом руйнування природних зв'язків між людьми. Це проявляється, насамперед, в послідовних деформаціях класових, національних, релігійних, сімейних, професійних та інших соціальних форм спільностей людей і перетворення суспільства на звичайну масу атомізованих індивідів, які втрачають свої, насамперед, громадянські якості і перетворюються на «звичайних «гвинтиків» величезного державного механізму, повністю від нього залежних. А відтак влада тоталітарного суспільства отримує прямий канал впливу на кожну людину, яка опиняється перед нею повністю беззахисною. Логічним наслідком такого процесу є повне знеособлення індивіда, заперечення будь-якої особистості та індивідуальності людини і доведення її до стану, який заперечує в людині власне «Я». На тлі такої тенденції зростає інша – тенденція до возвеличення лідера – вождя, якого державна пропаганда наділяє неймовірними людськими

рисами. Такий перегин у розподілі людських сил – обов'язкова умова становлення тоталітарної системи в цілому і повного підкорення людини як громадянина існуючій владі. Таким чином, формується так звана людина маси або масова людина – обезбарвлена, знеособлена, така, що втратила свої справжні корені, людина відчужена від усіх і самої себе. Це стосується абсолютного числа всіх членів тоталітарного суспільства, включаючи діячів культури. Ось чому при тоталітаризмі можуть бути великі поети, письменники, архітектори, одним словом, митці, але вони ніколи не бувають великими громадянами, бо монополія на громадянство – це прерогатива лідера-вождя і, в кращому разі, його найближчого оточення.

Зведення людини в тоталітарному суспільстві до рівня цілковитої залежності від влади зумовлює і відповідний статус культури та основні її ознаки в цьому суспільстві. Ми доходимо висновку про те, що культура тоталітарного суспільства за своїм місцем і роллю – феномен, який значно підпорядкований політичній, державній владі, яка засобами, насамперед, ідеологічними, однак нерідко і суто насильницькими зумовлює розвиток культури і спрямовує його у наперед задане річище. Таким чином, відбувається процес «ідеологізації культури» – процес, в якому культура поступово втрачає свою первісну змістовну сутність і накопичує ідеологічні складові власного змісту. Відносини культури та ідеології стають прямо протилежними тому, якими вони мають бути природним чином в демократичному суспільстві, коли ідеологія як сфера прояву людського духу виступає складовою частиною культури в якості поля людських смислів. У тоталітарному суспільстві первинний статус культури щодо ідеології (як і щодо інших сфер людського буття) радикально змінюється: первинною стає ідеологія, а культура отримує статус залежної від останньої. Вирватися з обіймів ідеології культура може тільки через протистояння, опозицію влади. Влада ж, в свою чергу, застосовує всі можливі механізми для втримання культури (як і всіх інших сфер суспільного життя) в орбіті свого впливу, аж до переслідування вільнодумства і навіть фізичного знищення тих, хто не згоден з режимом. В результаті сама культура поступово починає набувати внутрішнього роздвоєння: з одного боку, вона постає як один із засобів всеосяжного впливу тоталітарної влади на людину і суспільство і, таким чином, виступає фактично продовженням влади, з іншого – культура час від часу перманентно намагається звільнитися від тотальної опіки влади, від домінування принципу «партиїності». Останнє культурі вдається з перемінними успіхами, однак в цілому спостерігається явище мімікрії культури, її пристосовництво до вимог існуючого режиму, вимушена або добровільна співпраця з ним. Це відволікає культуру від справжнього її суспільного призначення як функціонально, так і змістовно, тому спонукає в її діяльності до неправди, зради справжніх інтересів народу. І хоча в лоні такої тоталітаризованої, мімікрованої культури можуть народжуватися шедеври, в цілому вони не забезпечують повноту взаємодії народних інтересів і влади, а тому не в змозі зробити владу виразником

гуманістичних цінностей. Це можливе тільки в умовах демократичного суспільства, шлях до якого поступово пробиває собі і Україна.

Головним дослідницьким завданням **третього розділу** – «**Соціально-філософські пріоритети культури**» – є обґрунтування і формулювання методології визначення та класифікації критеріїв (показників, вимірів) культурного рівня різного типу суспільств, а також виявлення таких критеріїв (показників, вимірів). З цією метою здійснений, зокрема, аналіз суспільного призначення культури. Як поле людських смислів, як «соціальна спадковість» суспільства і людини, культура розкриває своє призначення через цілий ряд зрізів. По-перше, аксіологічне призначення культури, яке виражається в ціннісному підході до розуміння її суспільних функцій. Культура тут виступає як система цінностей людини, що опредметнені в результатах її діяльності. З цієї позиції будь-яке формоутворення культури є однаково важливим для людини, яка здійснює розпредметнення його людського змісту. По-друге, онтологічне призначення культури, що реалізується через буття культури в якості своїх «живих» і «застиглих форм». З цієї позиції все, що створила людина завдяки своїй діяльності, належить до культури як феномену, тому що виражає творчі сили самої людини. По-третє, гносеологічне призначення культури як системи, яка акумулює історичний досвід людства в сукупності знань, умінь, навичок, потреб, інтересів, цілей тощо. Будучи такою за своєю сутністю, культура потенційно є сукупністю гносеологічних смислів. Тому в процесі розпредметнення її формоутворень соціальними суб'єктами діяльності вказані смисли так само «оживають» як і інші грані культури, зокрема аксіологічна її сутність. З іншого боку, процес опредметнення людиною власних сил виступає як такий, в якому пізнавальні (гносеологічні) сили людини «застигають» у формоутвореннях культури. Отже, гносеологічна грань культури проявляється на будь-якому стані функціонування самої культури. По-четверте, антропологічне призначення культури, де остання виступає як засіб, за допомогою якого людина творить саму себе. Разом з тим, людина творить і культуру. Таким чином, культура і людина як суб'єкт діяльності фактично виступають двома сторонами глобального розгортання історії. В ньому людина, створюючи культуру, одночасно є творцем самої себе, а культура, впливаючи на людину і творячи її, одночасно придбаває саму себе. Хто є провідним елементом у цій взаємодії, залежить від конкретної життєвої ситуації. По-п'яте, соціальне призначення культури, яке виражається в загальній її функції соціалізації людини. Адже кожна людина проходить цей шлях для того, щоб стати людиною. Поза культурою немає людини як істоти суспільної, соціалізованої, як особистості та індивідуальності. Нарешті, по-шосте, технологічне призначення культури, яке полягає в тому, що культура виступає своєрідною «соціальною спадковістю» суспільства і людини. Робиться висновок про те, що культура – це «соціальний передавач» людського досвіду між поколінням. Вона – це той фокус, в якому «заломлюються» практично всі прояви людського. Це своєрідна «станція переходу» з одних колій метро на інші з тією лише різницею, що це станція глобальна, яка,

безсумнівно, має свої найрізноматніші розгалуження. Культура – це «транслятор» людської сутності і в цьому сенсі вона – це особлива, людиною створена штучна реальність, яка з'явившись, тепер уже назавжди стає вічним супутником людського буття. Можна стверджувати, що кожна штучна людська реальність не може зрівнятися з культурою в плані «соціальної спадковості», її технологічності. Це правильно хоча б тому, що всі форми людської штучності (мова, житло, одяг, інфраструктура і т.д.) є лише частковими елементами культури як такої.

У розділі також розглядається питання про культуру як стиль життєдіяльності людини. Тут увага звертається на те, що культура, цілісним чином впливаючи на людину, актуалізує і вирішує питання культурної компетентності. Як в широкому сенсі, так і вузькому. В першому випадку культурна компетентність фактично означає компетентність життєву, оскільки культура як цілісне явище, відповідним чином формує людину. Звідси – життєва (цілісна) компетентність. З іншого боку, культура у вузькому своєму значенні (як система функціонування духовності, як освіта, культура, мистецтво тощо) також зумовлює компетентну особистість – духовну, морально-світоглядну тощо.

Аналізується проблема структури людських цінностей. В цьому контексті обґрунтовується і формується засадний методологічний підхід, що дає змогу вибудувати концепцію основних культурних цінностей суспільства і людини. З цією метою аналізу піддана така важлива природна грань культури як людинотворчість і людиномірність. Зазначається, що, інтеграл, фокус культури – це людина і людяність. Культура – це культ людського буття. Культура, творячи людину, творить і саму себе. Тому культура завжди є самотворчістю. Така її сутність зумовлена тим, що головною «дійовою особою» культури завжди є людина з її творчою природою. Якби людина не була творчою натурою, не змогла в процесі діяльності виходити за свою «межі», вона ніколи не створила б штучну реальність, якою є культура. Це означає, що сама культура як продовження людської сутності завжди є людинотворчою за своєю природою.

З іншого боку, говорити про людинотворчу сутність культури – значить займати односторонню позицію. Іншою сутнісною гранню культури є її людиномірний характер. Адже на прикладі культури можна говорити не тільки про людину як творчу природу, але й про самий масштаб людини. Стверджується, що знамениті слова Протагора про людину як міру речей можна так само використати і стосовно культури. Адже культура – це дійсно мірило всіх речей: і тих, що існують, бо включені в людську діяльність, і тих, що не існують, оскільки знаходяться поза останньою. Постійно переходячи із своїх «живих» форм в предметні і навпаки, культура щоразу актуалізує навіть не стільки себе, як людські сили, в ній закладені. Цим вона показує затребуваність або незатребуваність для іншої людської діяльності того людського, що відклалось в її формоутвореннях. Таким чином, культура як би «вимірює» собою людину, демонструє масштаб суспільної затребуваності її сил

у будь-якій стадії свого функціонування: народження, становлення, розквіту, занепаду чи смерті.

Сказане вище дає право говорити про культуру як систему цінностей, де стрижневим місцем займає цінність людини. Якщо це перекласти на контекст пошуку методології в обґрунтуванні людських цінностей, то ми можемо доводити, що культура та її головна цінність – людський смисл – має бути базовим методологічним орієнтиром у вирішенні цієї проблеми. В розділі робиться висновок, що лише людина з її творчим началом може бути інтегральним показником розвитку будь-якої спільності людей, країни, держави, будь-якої сфери життя суспільства: економічної, політичної, духовно-моральної тощо.

Отже, життя людини, реалізація її людського начала – обов'язкове підґрунтя визначення вимірів, показників культурного рівня суспільства. Тому вся архітектоніка таких показників має будуватися на аксіологічних началах – через виявлення ієрархії базових цінностей. При цьому потрібно мати на увазі те, що міра культурного втілення базових цінностей суспільства дозволяє виявити і типологізувати також показники їх культурного розвитку.

У результаті аналізу стверджується, що вся історія людства – єдиний цілісний і нероздільний у своїх найрізноманітніших конкретних проявах приклад невідворотного прагнення людини до нового, незвіданого, такого, яке винесе людину на вершину пізнання, щастя і свободи. Вивільнення її духовних і фізичних сил в цьому процесі – стрижнева умова. Без неї вказане піднесення неможливе.

З іншого боку, людина – істота практична і прагматична. Вона прагне комфорту, якості життя. Ось чому базовим критерієм культурного розвитку суспільства як інтегрального критерію є місце особистості та індивідуальності людської особи в суспільстві як найвищої цінності, якість її життя. При цьому форма втілення моральної ідеї дійсної людяності, що панує в суспільстві, є головним показником рівня розвитку людини, а вивільнення її духовних та фізичних сил – здібностей, знань, умінь, навичок, потреб, інтересів, цілей, ідеалів, художніх, етичних, вольових сил тощо – від зовнішніх чинників і детермінацій та спрямування їх як назовні, так і на саморозвиток, на зміну самих умов людського буття – універсальним вектором розвитку культури для всіх типів суспільств.

Формулювання такого методологічного орієнтиру у визначенні критеріїв (показників, вимірів) культурного рівня розвитку суспільств різного типу дає можливість означити основні базові цінності. Виділяються загальнолюдські і національні. До перших віднесено віру, надію, любов; гармонію розуму, почуття і волі; істину, добро, красу. До других віднесено цінності територіальні, мовні, цінності традицій, психологічної єдності народу тощо.

Четвертий розділ – «Влада культури і культура влади: зміна парадигми і проблема співвідношення» – спрямований на аналіз чинників, що зумовлюють процес взаємодії культури і політичної влади в сучасному суспільстві. З цієї метою, зокрема, увага приділяється зміні парадигми взаємин

культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві. Зміст такої зміни полягає у подоланні перегинів у взаємодії «культура-влада» у напрямку побудови рівноправних, партнерських стосунків. В розділі зазначається, що шлях до такого стану позначений цілим рядом факторів, які власне кажучи, і є змістовними його ознаками. Перша з них полягає в природі самого демократично-орієнтованого суспільства як перехідного від тоталітаризму до демократії. Не будучи ще повною мірою демократичним суспільством, воно несе в собі родинні відбитки попереднього одночасно з ознаками нового демократичного.

Друга важлива специфіка взаємодії культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві пов'язана із становленням ринкових відносин і реальною багатопартійністю. В розділі обґрунтовується висновок про те, що ринок – не стільки категорія економічної науки, як філософська категорія, яка відображає процес плюралізації, множинності форм суспільного та індивідуального буття соціуму, а відтак їх цивілізовану конкуренцію як засіб вдосконалення всього суспільного організму. В глобальному явищі ринку економічний та політичний аспекти грають важливу роль, оскільки створюють конкретні стимули для ініціативи, самодіяльності, вивільнення енергії людини і суспільства.

Сказане вище дає підставу сформулювати ключову особливість в зміні парадигми відносин «культура – влада» в демократично-орієнтованому суспільстві. Вона є за змістом двоякою і полягає в тому що, з одного боку, влада потребує культури, в тому числі культури взаємин з народом. Її це потрібно для легітимації своєї діяльності, спрямованої на реформи. З іншого боку, культура жадає підтримки влади, бо зацікавлена в тому, щоб остання заохочувала її (культури) гуманістичні звершення і запити. Без реалізації такої умови всі потуги як влади, так і культури залишаються діями, які в односторонньому порядку не принесуть користі ні їм обом, ні суспільству в цілому.

Наступною темою даного розділу є питання про основні культурно-владні виміри сучасного суспільства. Аналіз показує, що засадною серед них є поліваріантність культурного розвитку. Ця умова – необхідна ознака ринку як глобального процесу і фундаментального способу реалізації вимоги множинності форм суспільного та індивідуального буття. Його логічним наслідком є другий вимір – деструктуралізація та плюралізм культурних цінностей. Він знімає питання про «вищість» і «нижчість» форм і явищ культури і проголошує ціннісну рівність будь-якого формування культури. Звідси – потреба світоглядної невизначеності культуротворчого процесу. Цей, третій вимір демократично-орієнтованого суспільства кардинально відрізняє дане суспільство від тоталітарного, для якого ідеологічна спрямованість культури виступає іманентною рисою політичного режиму. Така спрямованість (тоталітарна) зумовлює чіткі рамки передбачуваності розвитку форм культури і відповідні можливості контролю за цим процесом. Демократично-орієнтоване ж суспільство руйнує цей стереотип і вимагає деідеологізації суспільного життя

загалом і культури, зокрема. Це створює умови для проростання і самовиявлення гуманістичних засад як суспільства, так і культури, так і влади, а тому запобігає загрозам дегуманізаційних «вивертів» культурного життя суспільства та особи.

Зазначається, що важливою особливістю взаємодії культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві є зародження і поступове становлення двох взаємопов'язаних феноменів: «влади культури» і «культури влади». Перший з них є засадним, оскільки означає пріоритетну позицію культури у взаєминах з владою. Така позиція впливає винятково з самої природи культури і кардинальної її відмінності від, наприклад, ідеології. Остання, як відомо, також є частиною культури, однак вирізняється своєю жорсткою структурованістю, а тому незначними можливостями гнучкого функціонування. Це зумовлено, насамперед, тим, що ідеологія за своєю сутністю є теоретичним відображенням корінних інтересів суб'єктів політичного життя суспільства – суспільних класів, прошарків, етнічних спільнот, основні інтереси яких концентруються у вигляді партійних програм. Така обставина накладає свій відбиток на ідеологію, яка виступає досить консервативним і жорстко структурованим формоутворенням так само, як і самі інтереси політичних гравців.

Культура ж, будучи за своєю природою об'єктивним, а тому одночасно ненав'язливим і необхідним фактором життя суспільства, має ширші можливості впливу на людей. Цьому сприяє її поліваріантність в демократичному суспільстві. Ось чому культура не жорстко, як ідеологія, а м'яко, толерантно діє в суспільних процесах. Засоби її впливу – переважно через громадську думку, що є в цивілізованому суспільстві дієвішим засобом, ніж ідеологія. Сама внутрішня структура культури дозволяє їй адекватно до плуралістичної структури громадянського суспільства задавати останньому пріоритети розвитку, варіанти вибору нормативів, стилю життя, типу соціальної організації.

У розділі розкривається низка граней суперечливого характеру влади культури в перехідний період від тоталітаризму до демократії. Перша полягає в самій сутності перехідного періоду, коли зміст і структури влади культури можуть багато в чому залишатися старими, зумовленими «родинними плямами» попереднього, тоталітарного суспільства. З цього факту впливає друга особливість феномену «влади культури», яка зумовлена природою символічного світу тоталітаризму. Вище мова йшла про ідеоократію, заґрунтовану на міфіві. Останній, як відомо, є надзвичайно стійкою частиною людської психіки, оскільки фактично існує завжди, скільки існують люди, в тому числі і до сьогодні. Інша справа полягає в тому, яке місце займає міфологічна свідомість в структурі людського духу – провідне чи другорядне. Завдання ж перехідного періоду – мінімізувати роль міфу і при формуванні стереотипу «влади культури» максимально наповнити його зміст раціональністю, яка об'єктивно виступає як духовна і смислова засада громадянського суспільства.

Третя суперечливість «влади культури» зумовлена тим, що в демократичних країнах цей феномен виконує роль своєрідного контролера влади – неофіційного, громадянського, однак достатньо ефективного. В умовах же демократично-орієнтованого суспільства як перехідного вказана функція «влади культури» обмежена саме особливостями цього періоду. Тому вона реалізується не повною мірою, дуже часто суперечливо і неефективно. Це зумовлено і слабкістю самої культури, яка стає на шлях демократизації, світоглядної поліваріантності, а також існуючої великою мірою авторитарності влади. Нарешті, четвертою особливістю «влади культури» в демократично-орієнтованому суспільстві є її пошуково-відображувальний характер. Культура знаходиться в цей час в процесі пошуку власної ідентичності, яка десятиліттями піддавалася деформаціям і приниженням.

Аналіз «влади культури» показує, що сам по собі такий феномен демократично-орієнтованого суспільства не виникає і не розгортається. В розділі доводиться, що обов'язковою умовою в цьому контексті є феномен «культури влади». Остання в дисертації кваліфікується як такий спосіб організації та здійснення влади, в якому розкривається висока політична культура владної еліти, глибока компетентність владних структур, їх прихильність і навіть відданість гуманістичним пріоритетам і загальнолюдським цінностям. Наводяться слова О. Тоффлера що те, що істинної влади набуває знання в різних формах – інформації, науки, мистецтва, етики. Таким чином, весь процес взаємодії культури і влади в трансформаційному суспільстві зумовлений значною мірою оптимальним поєднанням «влади культури» і «культури влади», серед яких чільне місце належить першому, однак такою, яке не зростає без другого. Можна говорити про те, що це є діалектичний процес, який передбачає обопільний рух як культури, так і влади назустріч одне одному. В цьому процесі роль сильної держави є дуже важливою.

П'ятий розділ – «Детермінанти оптимізації розвитку державної культурної політики в Україні» – починається з аналізу нових викликів, які поставили перед українською культурою доби незалежності.

Перший з них формулюється в розділі як виклик зміни суспільного ладу. Розпад тоталітарного СРСР і його планової економіки, в рамках яких десятиліттями мусила розвиватися українська національна культура, виявив її неготовність до існування без щоденної державної адміністративної та фінансової опіки, до ринкової конкуренції за читача, слухача, глядача тощо. В таких умовах виникає загроза розвалу і всієї культурної інфраструктури. Гідна відповідь на цей виклик передбачала і продовжує сьогодні передбачати розв'язання подвійного завдання: з одного боку, не допустити розвалу наявної мережі державних та комунальних закладів культури та мистецтва, з іншого – сформувати інфраструктуру, в тому числі управлінську, пристосовану до вільноринкових умов. У розділі вказується, що українська культура все ж зазнала втрат, якщо говорити про мережу закладів культури. Сьогодні їх залишилося набагато менше, ніж це було 20 років тому. До того ж є серйозні

проблеми і з другим аспектом відповіді на вказаний виклик, особливо в розділі розв'язання задачі дієвої державної політики сприяння недержавному сектору в культурі.

Другий виклик – це виклик відкритості та глобалізації. З проголошенням курсу на відкрите суспільство і входження України в світову спільноту виявилось, що українська національна культура, яка до цього функціонувала фактично в закритому (заідеологізованому) режимі, малоприспосована до конкуренції із західною культурою, перед якою враз упала «залізна завіса», і навіть російською культурою, яка швидко комерціалізувалася. Можна констатувати, що за роки незалежності українська культура зробила серйозні кроки, щоб гідно відповісти на цей виклик історії і сьогодні демонструє чималу життєздатність, закріпившись на скромних, та все ж не маргінальних позиціях на вітчизняному і світовому ринках.

Третій виклик – це виклик націєтворення. Він випливає із двох перших і є інтегральним викликом історії. Очевидно, що він – найсерйозніший з усіх викликів, які могли б постати перед українською культурою, до речі як і перед українством загалом. Гідна відповідь на нього – справа тривалого часу, титанічних зусиль і культури, і народу, і особливо української влади. Варто в цьому контексті відзначити непослідовність молодій українській державі в реалізації відповіді на вказаний виклик, що безсумнівно, ускладнює завдання зростання української культури в цілому.

У розділі розкриваються державна стратегія і принципи культурної політики демократично-орієнтованого суспільства на прикладі сучасної України. Головна їх мета – збереження та зростання українського суспільства як цілісності у будь-якому своєму вираженні – економічному, політичному, морально-духовному, територіальному, мовному тощо. Зважаючи на багатовимірність самої культури як явища, така мета культурної політики держави є цілком логічною для будь-якої країни, особливо України.

Реалізація основної мети культурної політики можлива тільки з концептуалізацією і формулюванням основних стратегічних принципів (завдань). Такі концептуальні підходи передбачають створення правових, економічних та організаційних умов для збереження й усебічного розвитку української культури як важливого чинника розбудови повноцінного демократичного суспільства, основу для формування цілісної культурно-національної ідентичності, успішного розвитку України як повноправного члена світової співдружності, співтворця світової культури. У зв'язку з цим державна політика у сфері культури передбачає, на нашу думку, подвійне завдання: з одного боку, не допустити розпаду наявної мережі закладів культури та мистецтва, з іншого – сформувати структуру, в тому числі управлінську, пристосовану до нових внутрішніх і зовнішніх умов.

Державна стратегія в галузі культури повинна включати: бюджетну підтримку культури із стимулюванням позабюджетних шляхів її зростання у вигляді благодійництва, меценатства, підприємницької активності культурно-мистецьких закладів; адміністративну реформу системи органів управління

культурною сферою із запровадженням нових, конкурсних і прозорих механізмів фінансування культурно-мистецьких проектів; протекціонізм щодо національних культурних індустрій із заходами, спрямованими на формування цілісного національного мовно-культурного простору.

Основними стратегічними пріоритетами державної політики в культурній сфері можна назвати: належне збереження національної культурної спадщини, перетворення її на реальний чинник соціального та економічного розвитку українського суспільства; формування цілісного національного мовно-культурного простору, наповнення його якісним і різноманітним національним культурно-мистецьким продуктом; забезпечення інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника товарів і послуг культурного призначення; інтеграція української культури до світового культурного простору, формування засадами культури позитивного іміджу України.

Даний розділ актуалізує такий важливий феномен в життєдіяльності суспільства і людини, як свободу в контексті становлення і розгортання вільної культури. Насамперед, наводяться деякі трактування свободи сучасними дослідниками, такі як: «гуманізм і свобода», «автономія і свобода», «свобода і справедливість» тощо. Щодо самого поняття свободи, то в розділі наводяться різні підходи до пояснення її сутності: свобода як відсутність зовнішніх перепон (Т. Гоббс); свобода як пізнана необхідність (Б. Спіноза); свобода – це коли я можу робити все, що заманеться (Ф. Вольтер); свобода як право робити те, що дозволяють закони (Ш.Л. Монтеск'є); свобода як автономія (І. Кант); свобода як здатність із самої себе давати початок будь-чому (Ф. Шеллінг); свобода як можливість в тому, щоб у «своєму іншому» бути «у самого себе» (Г.Гегель); свобода як здатність приймати рішення зі знанням справи (Ф. Енгельс) тощо.

Ми вважаємо, що визначення свободи слід шукати у діалектичному взаємозв'язку і взаємозалежності свободи як прагнення звільнитися і свободи як прагнення реалізувати себе. Перше визначає певний вихідний імпульс, друге – мету свободи. В такому ракурсі свободу можна попередньо визначати як здатність людини діяти у відповідності до власних орієнтацій на майбутню (можливу) реальність. Здатність діяти передбачає як імпульс до свободи, так і певні культурні засади такої здатності – адже завжди людиною рухають соціальні або, за висловом К. Маркса, «олюднені» природні потреби. Тут відкривається аспект культури. У зв'язку з цим акцентується увага на позиціях І. Канта і К.Маркса. Перший з них особливу увагу приділяє моральним засобам свободи, другий – соціальним. За І. Кантом простір свободи органічно пов'язаний з юрисдикцією розуму, що створює для неї свої закони. Тому свобода і необхідність існують в різних площинах, вони ніде і ніколи не перетинаються. На відміну від І. Канта К. Маркс посилює соціальний бік свободи. Для цього він максимально наближує сутність людського суспільства до царства природи, а отже, і природної необхідності. Тому свобода, за К. Марксом, більше підпорядковується не розуму, а закономірностям

природно-історичного розвитку людства як особливої складової природи. Таким чином, і Кант, і Маркс підпорядковують свободу культури та завданням її творення – з тією різницею, що перший говорить фактично про моральну культуру особистості, а другий – про матеріальну культуру людства.

У розділі розглядається достатньо радикальна у питанні співвідношення свободи і культури позиція М. Бердяєва. Для нього свобода є антагоністом культури в тому плані, що, за думкою М. Бердяєва, свобода як самореалізація вільного духу творить всю культуру, але водночас бореться з нею, звільняючись від її поневолюючих пут. Ця дилема культури і свободи фактично зумовлює свободу як звільнення духу. Філософ вважав, що лише дух є свобода, оскільки він за своєю природою по-справжньому розгортається тільки тоді, коли не має зовнішніх обмежувачів. Тут, на думку М. Бердяєва, конкретне розв'язання проблеми свободи як процесу невимушеного, що не знає протилежності, потойбічності, чужорідності.

Розглядається і зворотний бік свободи – відповідальність, адже, на нашу думку, щоб бути відповідальним, спочатку потрібно бути свободним, а для того, щоб повною мірою реалізувати свободу, має бути відповідальність за вибір. Звідси робиться висновок, що свобода культуротворення – це одночасно і відповідальність за ту культуру, яка створюється. Таким чином, людина як творча сутність, як творець культури завдяки реалізації творчого потенціалу як вільного процесу, априорі є відповідальною і, як формулюють цей феномен екзистенціалісти, має провину («Я маю провину, отже я існую», М. Гайдеггер). Логіка приводить до думки, що чим повніший і глибший процес культуротворення завдяки свободі і творчості, тим вища планка провини і відповідальності. І чим ширший соціальний простір виступає суб'єктом такого культуротворення, тим вищий рівень колективної відповідальності в цьому процесі. В цьому контексті ми підтримуємо думку Г. Йонаса, який висунув так званий новий імператив, що має панувати в епоху надмірної могутності розуму. Його зміст полягає в тому, що в епоху виняткової, надмірної могутності людського розуму має бути нова етика далекосяжної відповідальності, тоді від імені саме такої відповідальності потрібен новий вид покірливості – покірливості не тому, що ми такі маленькі, як були колись, а внаслідок надмірної величч нашої могутності; покірливості для того, щоб упоратися з ексцесами нашої могутності, передбачити її, оцінити й мати про неї відповідну думку. В цьому випадку за результати діяльності людського розуму, в тому числі і в контексті примноження культури, мають відповідати всі члени соціуму, тому має формуватися так звана солідарна відповідальність.

У розділі вказується, що розгляд проблеми культуротворення в її вимірі з позиції свободи виводить дослідження на проблему інституціалізації свободи культуротворення. Тут базовою темою є проблема зміни механізмів культуротворення в сучасному глобальному світі. Очевидно, що дуже серйозною перешкодою в цьому контексті є так званий бунт мас, масова психологія, масова культура. В розділі піддаються аналізу думки відомих дослідників цієї проблеми (К. Ясперса, Х. Ортеги-і-Гассета та ін.), які

переосмислювали істинну роль маси в культуротворенні. Небезпека масового суспільства полягає в тому, що воно завжди зберігає як альтернативу демократії можливість цілком інтегрувати людину в жорстку тоталітарну структуру, позбавляючи її поліваріативності як смислової, так і діяльній. Така людина живе в суспільстві без реальної опозиції як способу існування «іншого», а це рано чи пізно призводить до втрат реальних засобів конкуренції і вдосконалення. Пропонується ряд висновків щодо доктрини свободи в сучасному світі загалом, в Україні зокрема. Мова іде про три основні риси свободи, яка спирається на ідею автономії свободи. Перша, її головна мета – стимулювання та захист позитивної свободи, трактованої як здатність до автономії. Друга – як обов'язок держави не лише оберігати свободу від утисків, а й стимулювати її, створюючи для автономії свободи відповідні умови. Третя – не домагатися певної мети засобами, які обмежують автономію людей, якщо така дія не виправдана потребою захистити автономію інших людей.

Шостий розділ – «Українська культура як чинник стабілізації політичної влади» – вирішує кілька дослідницьких завдань: обґрунтовує культуру як суттєвий чинник стабілізації влади та розкриває основні канали впливу культури на політичну владу в демократично-орієнтованому суспільстві; обґрунтовує особливості взаємодії культури та політичної влади в сучасному українському суспільстві; здійснює аналіз розгортання гуманітарної політики сучасної України як демократично-орієнтованого суспільства в контексті відродження та розвитку її культури, активізації культурного процесу, входження у світовий культурний контекст.

Аналізуючи проблему культури як чинника стабілізації будь-якої влади загалом, в Україні зокрема, зазначимо про те, що в цьому контексті потрібно виходити із сталого розуміння культури як поля людських смислів, як сукупності надбань усього людства. В цьому аспекті українська культура нічим не відрізняється від культури взагалі. А тому в розділі проводиться думка про те, що українська культура – це поле українських людських смислів. Це певний зріз з людського розвитку в контексті українства. В такій якості українська культура є вічною, сталою, такою, яка не може бути знищена ніким і нічим. Тому в порівнянні з іншими сферами буття українства (державою, політикою, економікою тощо) українська культура завжди є первинною, базовою.

Сказане вище дає підстави стверджувати, що українська культура в силу своєї вічності, сталості, здорового консерватизму виступає важливим чинником стабільного розвитку українства, насамперед української влади. Українська культура, як і будь-яка культура – гарантія поглиблення взаємозв'язку влади з народом, одне з джерел легітимності влади. Таке розуміння взаємин культури і влади ставить питання про відповідні шляхи, канали впливу першої на другу. В розділі розглядаються методологічні засади визначення основних каналів впливу культури на владу в українському суспільстві, виявлення суперечностей сприйняття політичною владою вимог загальної культурної традиції, особливостей формування дійсної «культури політичної влади» демократичного спрямування. Головною тут методологічною позицією є ідея

про єдність сутності та існування, про структуру влади та її предметні форми, в яких відображений вплив культури на владу як органічне продовження сутності самої культури та її структури. Базовим каналом такого впливу визначено політичну культуру, іншими каналами – техніко-технологічний, економічно-матеріальний, соціально-організаційний, суспільно-духовний та символічний. До першого з них слід віднести всі засоби виробництва, які використовуються людьми для задоволення своїх потреб, а також стандарти мислення (технології мислення); до другого – систему створення, розподілу, обміну і споживання результатів людської діяльності, а також стандарти мислення в цій сфері; до третього – всі форми спільності людей – рід, сім'я, плем'я, народність, націю, народ, класові та інші організації; до четвертого – такі форми людського духу, як право, політику, мораль, релігію, мистецтво, науку, філософію та їх організаційні утворення (зокрема церкву тощо); до п'ятого – символи і образи як способи людського спілкування.

У розділі обґрунтовуються особливості взаємодії культури та влади в українському суспільстві. Зазначається, що великою мірою вони зумовлені історією української культури. В донезалежницький період ця культура не мала можливостей повного розвитку в силу дії певних причин. У результаті буття української культури до часів незалежності мало певні особливості. Одна з них полягає в своєрідному роздвоєнні культури і держави (влади). Українська культура зберігалася, головним чином, в сільській місцевості в якості, насамперед, мови, традицій, обрядів, релігійних вірувань тощо. Імперська ж російська влада не прикладала особливих зусиль для розвитку української культури, а то і відкрито її цькувала. Таким чином, вітчизняна культура функціонувала навіть всупереч владі.

Така сама тенденція спостерігалася і в умовах радянської влади, хоча з деякими винятками. Зі створенням СРСР була проголошена так звана «українізація», а коли стало ясно, що цей процес веде не просто до відродження національної культури, але й до відродження української державності, політика офіційної московської влади стала мало чим відрізнятися від політики царських урядів Росії. В результаті історія взаємин української культури і політичної влади породила своєрідний смисловий розрив та дистанціювання як визначальної ознаки цих взаємин. Стверджується, що фактично смислові матриці імперської московської влади та смислові матриці української культури були різними і з часом все більше розходилися.

Лише зі здобуттям української незалежності виникли умови для вільної взаємодії політичної влади та культури. Втім, тривалий час розвиток української культури гальмувався внаслідок дотримання українською владою хибного принципу «невтручання» у справи культури. З іншого боку, така позиція держави була певною мірою спровокована самими діями культури, які закликали державу «не заважати творити». Таким чином, далися взнаки і некомпетентність влади щодо розуміння ролі вітчизняної культури в процесі державотворення, і романтичні уявлення представників самої української культури про свою роль в цьому складному процесі.

У результаті вказаних та інших причин на перших порах української незалежності спостерігався дещо спрощений підхід до питання взаємодії культури і влади. Він виразився, зокрема в концепції державної програми «Культура. Просвітництво. Дозвілля», яка фактично усапдувала один з головних принципів радянського управління культурою – принцип управлінського та змістовного централізму. Звичайно, такий підхід дуже скоро показав усі свої негативні сторони, в результаті чого «концепція державного управління культурою» поступилася «концепції державної підтримки культури». Остання визнана усіма сучасними демократіями і впливає із ідеї самостійності та самоцінності культури, але водночас – із обов'язку держави зберігати і примножувати цю самоцінність в жорстких умовах ринку, не посягаючи при цьому на самостійність культури.

У розділі обґрунтовується необхідність деідеологізації культури як обов'язкової умови демократичності суспільства. В такому разі особливу роль у взаємодії культури і влади починає відігравати гуманітарна політика. Гуманітарна політика сучасної України пройшла в своєму розвитку кілька періодів. Перший пов'язаний з офіційним визнанням пріоритету культури в контексті утвердження атрибутів державності. Це було в перші роки незалежності, проходило дуже суперечливо і нестабільно. Другий період характеризується становленням інституційної структури забезпечення розвитку української культури у сферах науки, освіти, мистецтва тощо. Реалізація вказаних вимог супроводжувалась гострою реакцією з боку противників ствердження української культури. Третій період становлення гуманітарної політики України епохи незалежності припадає на останнє десятиріччя і позначене свосвідним виходом України та української культури за межі своєї території через інтенсифікацію взаємин зі світовою культурною традицією. Відбувається поширення зразків української культури в світовому духовно-культурному просторі, а також інтеграція української культури в світовий культурний процес.

Основним складовими гуманітарної політики в сучасній Україні є мовна стратегія, освітня політика, система просвітництва, засоби масової інформації, зовнішня культурна стратегія. Головними «больовими точками» в процесі впровадження гуманітарної політики в сучасній Україні є об'єктивні та суб'єктивні. Серед перших – історично-культурні причини; територіальні фактори, пов'язані з наявністю дещо різних векторів культурної історії в різних регіонах. Серед других – корпоративні інтереси політичних гравців сучасної України; нездатність українства досягти оптимальної внутрішньої злагоди тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вперше у вітчизняному соціально-філософському просторі актуалізовано і на соціально-філософському рівні концептуалізовано особливості взаємодії культури і влади в трансформаційному суспільстві. Уточнені методологічні засади дослідження проблеми культури та влади;

виявлена специфіка, умови та особливості розвитку культури тоталітарного суспільства; сформульована методологія визначення та класифікації критеріїв (показників, вимірів) культурного рівня різного типу суспільств та розкриті такі критерії (показники, виміри); здійснений аналіз чинників, що зумовлюють процес взаємодії культури та політичної влади в демократично-орієнтованому суспільстві; вивчені шляхи і засоби оптимізації взаємодії культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві; виявлена специфіка феномену «культури політичної влади» та його суспільної ролі; обґрунтована культура як суттєвий чинник стабілізації влади і показані основні канали впливу культури на політичну владу в демократично-орієнтованому суспільстві; досліджено особливості взаємодії культури та політичної влади в сучасному українському суспільстві; здійснений аналіз розгортання гуманітарної політики сучасної України як демократично-орієнтованого суспільства в контексті відродження та розвитку її культури, активізації культурного процесу, входження у світовий культурний контекст.

Головним висновком дисертаційної роботи є розуміння того факту, що явище взаємодії культури і влади є однією з найважливіших проблем функціонування будь-якого суспільства. Такий його статус зумовлений винятковим місцем, яке протягом всієї людської історії займали як влада, так і культура, так і взаємини між ними. Адже і перше, і друге – явища, які за своєю природою є інтегральними щодо людської діяльності, своєрідними «фокусами», в яких заломлюється людинотворчий і людиномірний зміст будь-яких проявів людського буття. Ось чому і влада, і культура – це явища, які своєрідним чином «пронизують» собою весь суспільний організм. Перша – на предмет організації (організованості) всієї життєдіяльності суспільства, друга – на предмет миру, ступеня, рівня виявлення та практичної реалізації творчих людських сил. Будучи, на перший погляд, різними і можливо навіть суперечливими, культура і влада при глибшому аналізі виявляються дуже близькими феноменами, такими, що мають однакову природну підставу – діяльність та людиномірний характер. Ця природна спільність культури і влади – методологічний ключ до наукового аналізу їх ефективної взаємодії. Остання ж безпосереднім чином зумовлена особливостями суспільного організму.

Культура в тоталітарному суспільстві – прямий результат природи самого тоталітарного політичного режиму, який полягає у всеохоплюючій владі, найзначущим наслідком дій якої є заперечення людини як громадянина, а відтак її відчуження як від самої влади, так і від справжньої культури. Остання в умовах тоталітаризму значно підпорядкована політичній владі, яка засобами ідеології, а також примусу зумовлює розвиток культури і спрямовує його у наперед визначене річище. Відбувається «ідеологізація культури», з обіймів якої сама культура вирватися може тільки шляхом протистояння владі. Остання ж, в свою чергу, переслідує вільнодумство різними способами, аж до фізичного знищення. Звідси – внутрішнє роздвоєння культури в тоталітарному суспільстві: з одного боку, культура постає як один із засобів впливу влади на людину, з іншого – перманентно намагається звільнитися від тотальної опіки

влади. Це породжує явище мімікрії культури, її пристосовництво до вимог існуючого режиму, співпраця з ним. Наслідком такої позиції є неправда, зрада інтересів народу, незалежно від того, що в лоні такої мімікровоаної культури з'являються справжні шедеври.

Місце і роль культури в цивілізованому суспільстві визначається природою самої культури, звідки випливає її соціальне призначення: аксіологічне, онтологічне, гносеологічне, антропологічне, соціальне і технологічне. В демократично-орієнтованому суспільстві культура виступає стрижнем системи цінностей. Її людиномірність – фундаментальний методологічний орієнтир у визначенні та класифікації критеріїв (показників, вимірів) культурного рівня різного типу суспільств. Якість життя та місце людини в суспільстві – головний показник рівня розвитку культури, а вивільнення духовних та фізичних її сил – універсальний вектор розвитку культури для всіх типів суспільств. В дисертації подано два рівні системи цінностей: загальнолюдський рівень, що включає віру, надію, любов, гармонію розуму, почуття та волі, істину, добро і красу; національний рівень, що включає цінності територіальні, мовні, цінності традицій, психологічної єдності народу тощо.

Взаємодія культури і влади в демократично-орієнтованому суспільстві має особливості, пов'язані з переходом від тоталітаризму до демократії, становлення ринкових реформ, потребою влади в культурній обґрунтованості своєї легітимності, потребою культури у владній підтримці своїх гуманістичних запитів та звершень. Серед основних культурно-владних вимірів демократично-орієнтованого суспільства є: поліваріантність культурного розвитку; деструктуралізація та плюралізм культурних цінностей; світоглядна невизначеність творчого пошуку; деідеологізація культурного процесу; запобігання загрозам дегуманізаційних «вивертів» культурного життя суспільства і особи.

Особливістю взаємодії культури і влади у демократично-орієнтованому суспільстві є зародження і поступове становлення двох взаємопов'язаних феноменів: «влади культури» і «культури влади». Перший є засадним, бо означає пріоритетну позицію культури у стосунках із владою, що впливає з самої природи культури і дозволяє останній адекватно до плюралістичної структури громадянського суспільства задавати останньому пріоритети розвитку, варіанти вибору нормативів, стилю життя, типу соціальної організації. В перехідний період «влада культури» є суперечливим явищем, що зумовлено рядом причин. Важливою умовою функціонування «влади культури» є «культура влади» – феномен, що характеризується сильною державою з її високою політичною культурою, глибокою компетентністю владних структур і навіть відданістю гуманістичним пріоритетам і загальнолюдським цінностям.

Із виникненням незалежної держави українська культура зіткнулася з рядом серйозних викликів, зумовлених: а) розпадом СРСР і необхідністю збереження раніше існуючого культурного потенціалу; б) курсом України на

побудову відкритого суспільства; в) потребою націєтворення. У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання державної політики у сфері культури. Основними стратегічними її пріоритетами є: належне збереження національної культурної спадщини; формування цілісного національного мовного простору; забезпечення інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника товарів і послуг культурного призначення; інтеграція української культури до світового культурного простору; формування засобами культури позитивного іміджу України. Важливою умовою успішної державної культурної політики України є забезпечення розгортання культурної сфери як вільного, світоглядного та змістовно незаангажованого процесу, в якому всі результати культури є однаково цінними.

За роки державної незалежності України внаслідок важливих пошуків оптимального варіанту взаємодії культури і влади утвердилася концепція державної підтримки культури, визнана усіма сучасними демократіями. Її методологічною засадою є ідея української культури як вічної, сталої, а тому первинної по відношенню щодо всього іншого (економіки, політики, держави тощо). В силу цього українська культура визначається суттєвим чинником стабільного розвитку українства, в т. ч. української влади. Вона – гарантія легітимності влади, поглиблення її взаємозв'язку з народом. Тому методологічною засадою у визначенні основних каналів впливу культури на владу є ідея про єдність сутності та існування, про структуру влади та її предметні форми, в яких відображається вплив культури та її структури. Такими каналами є: політична культура, техніко-технологічні, економічно-матеріальні, соціально-організаційні, суспільно-духовний та символічний.

У демократичному суспільстві влада зацікавлена в культурі, тому толерантно спрямовує її розвиток в загальноцивілізаційне русло. Механізмом цього впливу є гуманітарна політика, основними складовим якої в сучасній Україні є: мовна стратегія, освітня політика, система просвітництва, засоби масової інформації, зовнішня культурна стратегія. Гуманітарна політика сучасної України у своєму розгортанні пройшла три етапи: 1) етап офіційного визнання української культури в контексті утвердження основних атрибутів державності; 2) етап становлення інституційної структури забезпечення розвитку української культури у сферах науки, мистецтва тощо; 3) етап інтенсифікації поширення нових зразків української культури й активна її інтеграція у глобальний культурний простір.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

Монографія:

1. Кострюков С.В. Культура і влада: проблеми взаємодії: (соціально-філософський аналіз): [монографія] / С.В. Кострюков. – К.: Знання України, 2009. – 355 с.

Статті у фахових наукових виданнях:

2. Кострюков С.В. Загальнолюдські та національні культурні цінності: проблема єдності / С.В. Кострюков // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – К.: Вид-во «Педагогічна преса», 2008. – № 3 (30). – С. 75-83.
3. Кострюков С.В. Цивілізаційне покликання освіти / С.В. Кострюков // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – К.: Вид-во «Педагогічна преса», 2008. – № 4 (31). – С. 72-77.
4. Кострюков С.В. Необхідність подолання відчуження культури в тоталітарному суспільстві / С.В. Кострюков // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наукових праць] / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». – К., 2008. – Випуск 81. – С. 40-49.
5. Кострюков С.В. Культура і влада: параметри взаємодії / С.В. Кострюков // Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 13. – С. 256-264.
6. Кострюков С.В. Культура і влада: характер взаємин в період соціальних змін / С.В. Кострюков // Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи: тематичний випуск. № 4/2008 / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти АПН України; редкол. В. Андрущенко (гол. ред.) [та ін.]. – К.: [б. и.], 2008. – С. 110-113.
7. Кострюков С.В. Політична влада в умовах творення демократичної держави / С.В. Кострюков // Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 17. – С. 212-218.
8. Кострюков С.В. Культура і влада: взаємодії крізь призму державотворення / С.В. Кострюков // Грані. – Дніпропетровськ: Грані, 2008. – №6 (62) листопад – грудень. – С. 47-51.
9. Кострюков С.В. Державні стратегії у сфері культури / С.В. Кострюков // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2008. – Випуск 31. – С. 43-51.
10. Кострюков С.В. Культурні виміри демократично орієнтованого суспільства / С.В. Кострюков // Грані. – Дніпропетровськ: Грані, 2009. – №1 (63) січень – лютий. – С. 77-81.
11. Кострюков С.В. Культурологічний потенціал державної політики: ідеал і реальність / С.В. Кострюков // Грані. – Дніпропетровськ: Грані, 2009. – №2 (64) березень – квітень. – С. 46-49.
12. Кострюков С.В. Культура влади, як наслідок взаємодії держави і влади / С.В. Кострюков // Грані. – Дніпропетровськ: Грані, 2009. – №3 (65) травень – червень. – С. 63-66.
13. Кострюков С.В. Культурна політика демократично-орієнтованого суспільства на шляху подолання викликів і проблем / С.В. Кострюков //

Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: [зб. наук. праць]. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 85-92.

14. Кострюков С.В. Культура і влада: параметри взаємодії в тоталітарному суспільстві / С.В. Кострюков // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 21. – 2009. – С. 213-219.

15. Кострюков С.В. Людинотворча сутність культури та її політична складова / С.В. Кострюков, Л.М. Панченко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 23. – С. 280-288.

16. Кострюков С.В. Духовна влада культури і культурна політика держави / С.В. Кострюков // Гілея. Історія. Філософія. Політологія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 28. – С. 251-258.

17. Кострюков С.В. Влада культури і культура влади: проблеми взаємодії / С.В. Кострюков // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – Випуск 19. – С. 82-88.

18. Кострюков С.В. Культурні виміри державної політики демократично-орієнтованого суспільства / С.В. Кострюков // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – Випуск 32. – С. 21-28.

19. Кострюков С.В. Сутність політичної влади як науково-філософського поняття / С.В. Кострюков // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наукових праць] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 85. – С. 49-61.

20. Кострюков С.В. Ідеологізація культури в тоталітарному суспільстві / С.В. Кострюков // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наукових праць] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 86. – С. 68-75.

21. Кострюков С.В. Людинотворча сутність культури / С.В. Кострюков // Мультиверсум: Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – Випуск 80. – С. 33-41.

Статті в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій:

22. Кострюков С.В. Духовна влада культури і культурна політика держави / С.В. Кострюков // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. № 3 (дод. 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології»: збірник / Ін-т вищої освіти АПН

України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; редкол. В.П. Андрущенко [та ін.]. – К.: Гнозис, 2009. – С. 107-111.

23. Кострюков С.В. Особливості взаємодії влади і релігії / С.В. Кострюков // Матеріали всеукраїнської наукової конференції «Релігійний досвід і толерантність», 17 листопада 2008 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 19-20.

АНОТАЦІЇ

Кострюков С. В. Особливості взаємодії культури та влади в трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена актуалізації та соціально-філософській концептуалізації особливостей взаємодії культури і влади в умовах трансформаційного суспільства, аналізу механізмів такої взаємодії в історично-перехідних типах соціальних систем, зокрема, в суспільстві, що стверджується як демократично-орієнтоване під час подолання суспільних рудиментів тоталітарного спрямування. Виявлено специфіку, умови та особливості розвитку культури тоталітарного суспільства, сформульовано методологію визначення та класифікації критеріїв (показників, вимірів) культурного рівня різного типу суспільств та показані такі критерії (показники, виміри). Здійснено аналіз чинників, які зумовлюють процес взаємодії культури та політичної влади в демократично-орієнтованому суспільстві, а також вивчено шляхи і засоби оптимізації такої взаємодії; виявлено специфіку феномену «культура політичної влади» та його суспільної ролі, обґрунтовано культуру як суттєвий чинник стабілізації влади та виявлено основні канали впливу культури на політичну владу в демократично-орієнтованому суспільстві. Досліджено особливості взаємодії культури та політичної влади в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: культура, влада, взаємодія культури та влади, тоталітарне суспільство, демократично-орієнтоване суспільство, «культура влади», «культура влади».

Кострюков С. В. Особенности взаимодействия культуры и власти в трансформационном обществе (социально-философский анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена актуализации и социально-философской концептуализации особенностей взаимодействия культуры и власти в условиях трансформационного общества, анализу механизмов такого взаимодействия в исторически-переходных типах социальных систем, в частности, в обществе, которое утверждается как демократически-ориентированное во время преодоления общественных рудиментов тоталитарной направленности. Уточнены методологические основания исследования проблемы взаимодействия культуры и власти. Показано, что как первая, так и вторая имеет общую природу, которая заключается в человеческой деятельности, их человекотворческом и человекомерном характере. Эта общность – фундаментальное основание взаимодействия культуры и власти, а соответствующая методологическая исследовательская позиция выступает стержневой в актуализации и социально-философской концептуализации взаимодействия культуры и власти.

Доказан вывод о том, что определение и классификация критериев культурного уровня разного типа обществ осуществляется на аксиологических началах. Основным критерием здесь выступает качество жизни и место личности в обществе как высшая ценность, при этом форма воплощения моральной идеи действительной человечности, которая господствует в этом обществе, есть главным показателем уровня развития культуры, а высвобождение духовных сил человека, его способностей, инициативы от внешних факторов и детерминаций и направленность их как вовне, так и на саморазвитие, на изменение самых условий человеческого бытия – универсальным вектором развития культуры для всех типов обществ. Исходя из этого в диссертации показаны полярные статусы культуры в тоталитарных и демократически-ориентированных обществах, а также особенности ее взаимодействия с властью в этих обществах.

Обоснованы особенности взаимодействия культуры и политической власти в демократически-ориентированном обществе и обозначены такие основные измерения культурного бытия этого общества как поливариантность развития, деструктуризация и плюрализм культурных ценностей, мировоззренческая неопределенность творческого поиска, деидеологизация культурного процесса, предупреждение угрозам дегуманизационных «изворотов» культурной жизни общества и человека.

Особенностью взаимодействия культуры и власти в демократически-ориентированном обществе является зарождение и постепенное становление двух взаимоувязанных феноменов: «власти культуры» и «культуры власти». Первый является засадным, потому что означает приоритетную позицию культуры в отношении с властью, которая вытекает из самой природы культуры и позволяет последней адекватно к плюралистичной структуре гражданского общества задавать последнему приоритеты развития, варианты выбора нормативов, стиля жизни, типа социальной организации. В переходный период «власть культуры» является противоречивым явлением, что предопределено рядом причин. Важным условием функционирования «власти

культуры» является «культура власти» – феномен, который характеризуется сильным государством с его высокой политической культурой, глубокой компетентностью властных структур и даже преданностью гуманистическим приоритетам и общечеловеческим ценностям.

Показаны особенности взаимодействия культуры и власти в современной Украине, обусловленные как историческим развитием национальной культуры, так и ее статусом в условиях независимости.

В демократическом обществе власть заинтересована в культуре, потому что толерантно направляет ее развитие в общецивилизационное русло. Механизмом этого влияния является гуманитарная политика, основными составляющими которой в современной Украине есть: языковая стратегия, образовательная политика, система просветительства, средства массовой информации, внешняя культурная стратегия. Гуманитарная политика современной Украины в своем развертывании прошла три этапа: 1) этап официального признания украинской культуры в контексте утверждения основных атрибутов государственности; 2) этап становления институциональной структуры обеспечения развития украинской культуры в сферах науки, искусства и т. п.; 3) этап интенсификации распространения новых образцов украинской культуры и активная ее интеграция в глобальное культурное пространство.

Обоснован вывод о том, что культура как поле человеческих смыслов выступает объективным и первичным по отношению к любым другим сферам общественной жизни, в том числе политике и власти, а потому важнейшим фактором стабилизации власти в любом обществе в целом, в трансформационном, в частности.

Ключевые слова: культура, власть, взаимодействие культуры и власти, тоталитарное общество, демократически-ориентированное общество, «власть культуры», «культура власти».

Kostruykov S. V. Peculiarities of an interaction of the culture and authority in the transformational society (social philosophical analysis). – Manuscript.

Dissertation to obtain the scientific degree of the Doctor of Philosophical sciences in speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of a history. National Dragomanov pedagogical university. – Kyiv, 2011.

Dissertation is dedicated to actualization and social philosophical conceptualization of the peculiarities of an interaction of the culture and authority in conditions of a transformational society, to the analysis of the mechanisms of such a kind of interaction in the historically transitional types of social systems, in particular, in a society that is affirmed to be democratically oriented during the struggle against social rudiments of a totalitarian direction. The specific character, conditions and peculiarities of a development of a totalitarian society culture was found out. The methodology of determination and classification of the cultural degree

of different types of society criteria (indicators and measures) was formulated and also these criteria were presented in the paper (indicators and measures). The analysis of the factors causing the process of an interaction of a culture and political authority in the democratically oriented society was made up and also the ways and means of optimization of this kind of interaction were learnt; the specific characteristic of a phenomenon «the political authority culture» and its role in society was found out, culture as a considerable factor of an authority stabilization was substantiated and the main channels of the culture influence on the political authority in the democratically oriented society were determined. The peculiarities of an interaction of a culture and political authority in the modern Ukrainian society were researched.

Key-words: culture, authority, interaction of the culture and authority, totalitarian society, democratically oriented society, «authority of a culture», «culture of the authority».

Підписано до друку 24.10.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 643
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

